

Μεθοδολογία Ποιοτικής Έρευνας

Ενότητα 2η - Ο σχεδιασμός της ποιοτικής έρευνας

Αθανάσιος Βέρδης, Επίκουρος Καθηγητής Εκπαιδευτικής Έρευνας και Αξιολόγησης, ΕΚΠΑ

Η συνέντευξη στην ποιοτική έρευνα

Ένα πράγμα που έμαθα είναι ότι η συνέντευξη είναι πιο δύσκολη απ' ό,τι είχα φανταστεί. Είναι περίπου σαν το να διδάσκεις. Όλοι έχουμε περάσει από τα θρανία και συνεπώς όλοι νομίζουμε ότι μπορούμε να διδάξουμε. Έτσι και η συνέντευξη. Βλέπεις κάποιον να κάνει ερωτήσεις. Και ποιος δεν θα μπορούσε να κάνει ερωτήσεις; Αυτό, όμως, που δεν βλέπει κάποιος όταν επιφανειακά παρακολουθεί είτε μια διδασκαλία είτε μια συνέντευξη είναι το πόσο σύνθετες λειτουργίες είναι, καθώς και το πόση δουλειά υπάρχει από κάτω, τόσο κατά τη φάση της προετοιμασίας, όσο και κατά τη φάση της διεξαγωγής. Μόνο αν δοκιμάσει κανείς ο ίδιος είτε διδάξει είτε να πάρει συνέντευξη θα καταλάβει τι πραγματικά σημαίνει η διδασκαλία και η συνέντευξη έρευνας» (Κλαίρη, υποψήφια Διδάκτωρ)¹

Ο ρόλος των συνεντεύξεων στις ποιοτικές ερευνητικές μεθοδολογίες είναι πολύ σημαντικός, αφού η συνέντευξη είναι στην ουσία μια συζήτηση, μέσω της οποίας κάποιος παίρνει πληροφορίες και κάποιος δίνει πληροφορίες. Συνέντευξη είναι «κάθε διάλογος με αιτία», σύμφωνα με τον (Klave, 2006). Σύμφωνα με τον ίδιο συγγραφέα (ο. π.), η συνέντευξη είναι μια προσπάθεια να καταλάβουμε τον κόσμο μέσα από τα μάτια των συμμετεχόντων. Να φέρουμε δηλαδή στην επιφάνεια τις απόψεις τους, τις εμπειρίες τους, καθώς και τις ιδέες τους, τις οποίες χρησιμοποιούν για να εξηγούν αυτά τα οποία αντιλαμβάνονται. Έτσι, με τις συνεντεύξεις συλλέγουμε βαθιά και θεωρητικώς φορτισμένα δεδομένα. Ιστορίες ζωής από ανθρώπους με ζωές που ξεχωρίζουν. Καταγράφουμε τη «φωνή» του «άλλου» (Θανοπούλου & Μπουτζουβή, 2002). Για τον καθηγητή κοινωνικής ψυχολογίας Elliot Mishler (1986, στο Στυλιανούδη, 2002) η συνέντευξη είναι πρώτα απ' όλα μια επικοινωνία ή, όπως γράφει ο ίδιος, ένα «γλωσσικό συμβάν». Ζούμε σε μια «interview society», σύμφωνα με τους (Atkinson & Silverman, 1997).

¹ Απόσπασμα από την εργασία των Roulston, deMarrais & Lewis (2003: 643), με τίτλο *Learning to interview is the social sciences*.

Η τυραννία της οικειότητας

Με την έκφραση «τυραννία της οικειότητας» ο Σένε (1999) αναφέρεται στην χαλάρωση των ορίων μεταξύ της ιδιωτικής και δημόσιας σφαίρας. Μέσα στην κυριαρχία της καταναλωτικής κοινωνίας η συνέντευξη όλο και λιγότερο χρησιμοποιείται για ερευνητικούς και επιστημονικούς σκοπούς και όλο και περισσότερο χρησιμοποιείται για εμπορικούς και διαφημιστικούς λόγους. Άνθρωποι γνωστοί και άγνωστοι, αναγνωρίσιμοι ή μη (τους λένε «επώνυμους») δίνουν συνεντεύξεις, στο πλαίσιο μιας καλά εδραιωμένης «κουλτούρας εξομολόγησης». Η αυτοαντίληψη και η κατασκευή του κοινωνικού εαυτού δεν γίνεται με βάση το τι παράγουμε και το τι προσφέρουμε αλλά με βάση το τι καταναλώνουμε. Η συνέντευξη βοηθάει προς τον σκοπό αυτό.

Η συνέντευξη είναι επίσης δυνατό να συνεισφέρει πιο άμεσα στο εμπόριο και την κατανάλωση μέσω focus groups. Μόνο το έτος 1990 διενεργήθηκαν πάνω από εκατό χιλιάδες έρευνες σε focus groups στις Η.Π.Α. (Kvale, 2006), ενώ δύο με τρία δισεκατομμύρια δολάρια επενδύονται κάθε χρόνο σε έρευνες αγοράς μέσω focus groups (ό. π.). Μέσω συνεντεύξεων σε περιοδικά και τηλεοπτικές εκπομπές προβάλλεται αυτό που στα αγγλικά λέγεται life style, δηλαδή «πρότυπα ζωής». Τα καταναλωτικά αγαθά συνδέονται με ανθρώπους που διαθέτουν κύρος και ομορφιά και οι οποίοι με προθυμία «ανοίγουν τα σπίτια τους» για μια φωτογράφιση, για μια χαλαρή κουβέντα (δηλαδή «συνέντευξη») καθισμένοι στον καναπέ τους. Προβεβλημένοι παρουσιαστές της τηλεόρασης καλούν στο στούντιο ανθρώπους με ψυχικά προβλήματα και εκεί προσποιούνται ότι συμπάσχουν μαζί τους. Προσποιούνται ότι λειτουργούν μέσα σε ισότιμες και ειλικρινείς διαπροσωπικές σχέσεις, οι οποίες όμως διαρκούν όσο κρατάει μια τηλεοπτική εκπομπή. Πολλές φορές μάλιστα στην αγωνία τους να φτάσουν στο στόχο τους αρχίζουν κατά τη διάρκεια της συνέντευξης να εξομολογούνται και οι ίδιοι τα δικά τους εσώψυχα σε ένα παιχνίδι με τον συνεντευξιαζόμενο του στιλ «σου δίνω και μου δίνεις» προσποιούμενοι ότι βρίσκονται εντός αυτού που η Λίλυ Στυλιανούδη περιγράφει ως «τόπος κοινής οδύνης». Αυτός ο τόπος, είναι για Στυλιανούδη τη (2002) ένας τόπος συνάντησης:

Ο τόπος αυτός αναδεικνύει ένα κοινό πεδίο ανταλλαγής, το οποίο θεωρώ ως το σημείο τομής (ή συνάντησης) του ανθρωπολόγου, ή του κοινωνικού επιστήμονα γενικότερα, με το υποκείμενο-αντικείμενο της έρευνάς του. Το σημείο αυτό της τομής δεν είναι παρά η περιοχή της οδύνης, όπου συναντώνται οι άνθρωποι και όπου η συν-ομιλία δεν είναι απαραίτητως μόνον λεκτική. Είναι σαν να δημιουργείται ένα κοινό πεδίο συνεννόησης που επιτρέπει να «λεχθούν» τα άρρητα (ό. π.: 86).

Η δομή της συνέντευξης

Κάθε συνέντευξη θέτει δομή. Ο Michael Quinn Patton (1990) στο βιβλίο *Qualitative Evaluation and Research Methods* γράφει ότι η συνέντευξη μπορεί να είναι είτε «δομημένη» είτε «ημιδομημένη» είτε «ελεύθερη». Η πρώτη, σύμφωνα, με τον ίδιο συγγραφέα, θα μπορούσε να θεωρηθεί κάτι σαν «προφορικό ερωτηματολόγιο» (ο. π.: 155). Κατά τη γνώμη μας, όμως, ακόμα και στις ελεύθερες συνεντεύξεις, στις συνεντεύξεις δηλαδή στις οποίες υπάρχει ο μέγιστος βαθμός ελευθερίας, τίθεται εκ των πραγμάτων κάποιου είδους δομή. Δεν υπάρχει με λίγα λόγια συνέντευξη χωρίς δομή.

Σε κάθε περίπτωση σκοπός κάθε συνέντευξης είναι έρθουν στην επιφάνεια οι σκέψεις των ερευνώμενων. Όσο περισσότερη δομή θέτουμε, τόσο πιο «κλειστή» είναι η συνέντευξη, ενώ όσο λιγότερη δομή έχουμε τόσο περισσότερο η συνέντευξη μοιάζει με χαλαρή άτυπη συζήτηση (βλ. Όσο λιγότερη δομή έχουμε στη συνέντευξη τόσο μεγαλύτερη είναι η αξιοπιστία και τόσο λιγότερο τα αποτελέσματα εξαρτώνται από τις προσωπικές αντιλήψεις του συνεντευξιαστή. Όμως δομή σημαίνει και έλλειψη ευελιξίας και έλλειψη ελευθερίας στην έκφραση όλων των απόψεων. Από

Περισσότερη δομή

Κλειστή συνέντευξη (closed-fixed response)

Καθοδηγούμενη συνέντευξη (Interview guide approach)

Λιγότερη δομή

Άτυπη συζήτηση (informal conversation)

την άλλη πλευρά, μια συνέντευξη χωρίς ισχυρή δομή επιτρέπει το ξάφνιασμα, την ανάδυση και των πιο απρόσμενων ζητημάτων, ενώ αποτελεί και βασική τεχνική όταν προσεγγίζουμε τα ζητήματά μας μέσω Θεμελιωμένης

Σχήμα 1. Η δομή μιας συνέντευξης.

Θεωρίας. Υπάρχει, όμως, ο κίνδυνος να έχουμε στην ανοιχτή συζήτηση μεγάλη επιρροή από τον συνεντευξιαστή, ιδιαίτερα όταν ο ερωτών κατέχει εξουσία σε σχέση με τον ερωτώμενο. Ο Patton παρουσιάζει τέσσερις στρατηγικές συνέντευξης, αναφερόμενος στα θετικά και τα αρνητικά σημεία κάθε στρατηγικής (ο. π.: 288-299, βλ. Πίνακας 1).

Πίνακας 1 Τα είδη της συνέντευξης κατά τον M.Q. Patton.

Στρατηγική συνέντευξης	Χαρακτηριστικά	Θετικά σημεία	Αρνητικά σημεία
Άτυπη ανοιχτή συζήτηση (informal conversation)	Οι ερωτήσεις αναδύονται με φυσικό τρόπο και δεν υπάρχει δομή ούτε ως προς τα θέματα της συζήτησης ούτε ως προς τον τρόπο με τον οποίο τα θέματα	Μεγάλη επικέντρωση στην ουσία του θέματος. Η συνέντευξη είναι στα μέτρα του ερευνούμενου.	Καταλήγουμε να κάνουμε διαφορετικές ερωτήσεις σε διαφορετικούς ανθρώπους και να παίρνουμε έτσι διαφορετικές πληροφορίες. Τα δεδομένα δεν είναι συστηματικά και έχουμε μεγάλη δυσκολία στην

	αυτά θα προσεγγισθούν.		εξαγωγή συμπερασμάτων.
Καθοδηγούμενη συνέντευξη (Interview guide approach)	Τα θέματα της συνέντευξης είναι προαποφασισμένα, αλλά ο ερευνούμενος επιλέγει τη σειρά των θεμάτων, καθώς και τη μορφή της απάντησης.	Ο βαθμός κατανόησης μεταξύ ερευνητή και ερευνούμενου είναι αυξημένος. Επίσης υπάρχει καλή συζήτηση και αμφίδρομη επικοινωνία, χωρίς να λογικά χάσματα και προβλήματα κατανόησης.	Κάποια θέματα τα οποία ο ερευνητής θεωρεί σημαντικά και ουσιαστικά μπορεί τελικά να παραληφθούν. Επίσης, η χαλαρότητα στη σειρά με την οποία θα αγγιχτούν τα θέματα, καθώς και η χαλαρότητα στην έκφραση είναι στοιχεία που δεν βοηθούν τη σύγκριση. Όπως και στην «άτυπη ανοιχτή συζήτηση» μπορούμε να έχουμε διαφορετικές απαντήσεις από διαφορετικούς ανθρώπους, πράγμα που δυσκολεύει την ανάλυση.
Τυπική-ανοιχτή συνέντευξη (Standardised open-ended interview)	Συνέντευξη με προαποφασισμένα τόσο τα θέματα, όσο και τη σειρά με την οποία αυτά θα τεθούν. Η έκφραση παραμένει ελεύθερη.	Απλή ανάλυση. Εύκολη κατηγοριοποίηση και σύγκριση. Πολλές ερωτήσεις σε λίγο χρόνο.	Μικρή δυνατότητα για επικέντρωση στους ερωτούμενους και στις καταστάσεις που διερευνούνται. Η προαποφασισμένη έκφραση περιορίζει τη φυσικότητα και τη διαφοροποίηση στις απαντήσεις.
Κλειστή συνέντευξη (closed-fixed response)	Οι ερωτήσεις και οι πιθανές απαντήσεις είναι προαποφασισμένες. Η όλη διαδικασία μοιάζει με ένα προφορικό ερωτηματολόγιο.	Απλή ανάλυση. Εύκολη σύγκριση. Πολλές ερωτήσεις σε λίγο χρόνο.	Οι ερευνώμενοι ταιριάζουν τις απαντήσεις τους στις κατηγορίες που τίθενται από τον ερευνητή. Η στρατηγική αυτή είναι κάπως απρόσωπη ενώ οι απαντήσεις μπορεί να είναι μηχανιστικές. Μπορεί να έχουμε παραμόρφωση των αληθινών απόψεων των ερευνώμενων.

Τύποι ερωτήσεων

Οι ερωτήσεις στη συνέντευξη έχουν συγκεκριμένο χρονικό πλαίσιο. Πιο συγκεκριμένα, μια ερώτηση μπορεί να αναφέρεται σε αυτά που έγιναν στο παρελθόν, σε αυτά που γίνονται στο παρόν ή σε αυτά που εικάζονται για το μέλλον. Για παράδειγμα, σε μια ερώτηση συμπεριφοράς ο συνεντευξιαστής μπορεί να ρωτήσει το τι έγινε κατά τη διάρκεια της προηγούμενης εβδομάδας ή το τι κάνει σήμερα ή τι πρόκειται να κάνει την επόμενη εβδομάδα. Ένας ιδιαίτερος τρόπος για να κατασκευαστούν ερωτήσεις σε σχέση με το παρελθόν είναι το να καλείται ο συνεντευξιαζόμενος να «πάει (δηλαδή να σκεφτούν) λίγο (προς τα) πίσω (εννοείται στο παρελθόν)». Για παράδειγμα «Για πήγαινε λίγο προς τα πίσω και πες μου τι σου έλεγε η δασκάλα του πιάνου». Με το να προτρέπουμε τους ερωτώμενους να «πάνε πίσω» και με το να ρωτάμε παράλληλα ερωτήσεις όλων των ειδών, μπορούμε να είμαστε σίγουροι ότι έχουμε μια περισσότερο ολοκληρωμένη εικόνα για αυτά που ζητάμε. Για παράδειγμα: «Πήγαινε πίσω στην πρώτη μέρα σου στο σχολείο. Τι είδες όταν πέρασες την πύλη;» (ερώτηση εμπειρίας-συμπεριφοράς). «... Και τι σκέφτηκες όταν χτύπησε το κουδούνι;» (ερώτηση γνώμης). «... Και ποια ήταν τα αισθήματά σου όταν είδες το όνομά σου στη λίστα των επιμορφούμενων;» (ερώτηση για συναίσθημα). «... Και το άλλο πρωί τι ακριβώς ακούστηκε στην αίθουσα διδασκόντων;» (ερώτηση αίσθησης ή αντίληψης). «... και τελικά ποιανού ήταν ο υπολογιστής που εκλάπη;» (ερώτηση γνώσης). «... Στο εν λόγω σχολείο δούλεψες πολλά χρόνια;» Σύμφωνα με τον Patton (1987) στη συνέντευξη μπορούμε να έχουμε ερωτήσεις διαφορετικού περιεχομένου, όπως:

Ερωτήσεις σχετικά με συμπεριφορές ή εμπειρίες.

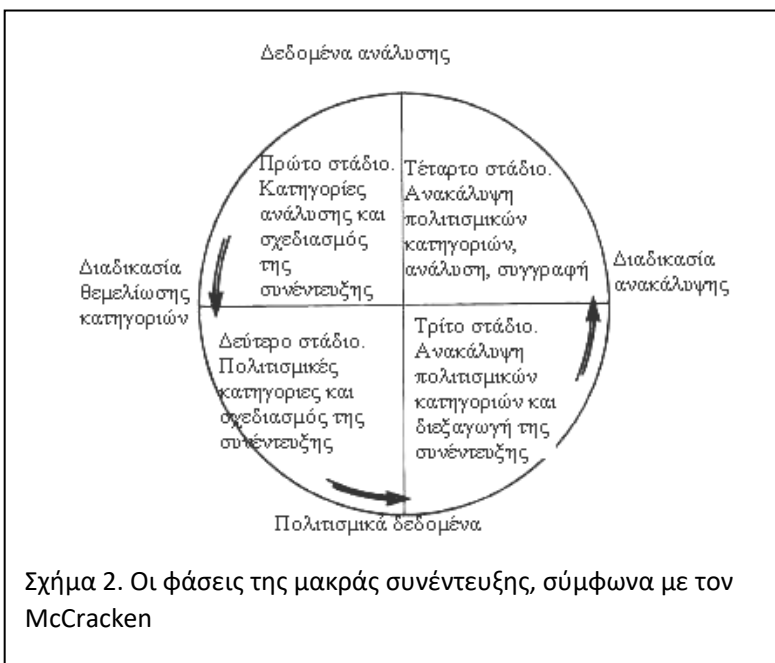
Οι ερωτήσεις αυτού του τύπου σχετίζονται με τις πράξεις του συνεντευξιαζόμενου. Οι ερωτώμενοι καλούνται να μιλήσουν σχετικά με πράξεις, δραστηριότητες, και

έκδηλες

συμπεριφορές κλπ. Τέτοια ερώτηση είναι για παράδειγμα, «Αν σε ακολουθούσα σε μια τυπική σου ημέρα, τι θα έβλεπα;»

Ερωτήσεις σχετικά με γνώμες ή απόψεις.

Με τις ερωτήσεις αυτές ο συνεντευξιαστής προσπαθεί να δει την πραγματικότητα

μέσα από τα μάτια των συνεντευξιαζόμενων. Πώς κατασκευάζεται αυτή η

πραγματικότητα; Τέτοιες ερωτήσεις ξεκινούν συνήθως με φράσεις όπως «Ποια είναι η άποψή σου για...», «Τι πιστεύεις για...», «Αν σου έλεγαν ... τι θα σκεφτόσουν;» Αυτές οι ερωτήσεις μοιάζουν επιφανειακά με τις ερωτήσεις γνώσεων και τις ερωτήσεις αντίληψης, οι οποίες παρουσιάζονται πιο κάτω.

Ερωτήσεις γνώσεων.

Οι απαντήσεις σε ερωτήσεις γνώσεων έχουν μικρότερο βαθμό υποκειμενικότητας από τις απαντήσεις σε ερωτήσεις απόψεων, διότι ένας συνεντευξιαζόμενος μπορεί να δηλώσει με ακρίβεια αν γνωρίζει κάτι και σε ποιο βαθμό το γνωρίζει. Ερώτηση γνώσης μπορεί να είναι «Γνωρίζεις ποιες υπηρεσίες παρέχονται από το πρόγραμμα;»

Ερωτήσεις σχετικές με αντιλήψεις και συναισθήματα.

Οι ερωτήσεις αυτές έχουν σχέση με τα πρωτογενή αισθήματα και αφορούν σε αυτά που οι συνεντευξιαζόμενοι δηλώνουν κάτι που άκουσαν, είδαν, μύρισαν, άγγιξαν κλπ. Παράδειγμα τέτοιας ερώτησης είναι «Όταν μπήκες στο δωμάτιο, τι άκουσες;»

Ερωτήσεις δημογραφικού τύπου.

Αυτές είναι ερωτήσεις ως επί το πλείστον τυποποιημένες, οι οποίες αναφέρονται στα προσωπικά χαρακτηριστικά των ερωτώμενων. Για παράδειγμα, το έτος γέννησης, ο τόπος κατοικίας, η σειρά γέννησης στην οικογένεια κλπ.

Βαθύτερες ερωτήσεις

Ο McCracken στο βιβλίο του *The Long Interview* (1988) παρουσιάζει το παρακάτω σχήμα για τη μακρά συνέντευξη (σελ. 30). Κατά τον McCracken (ο. π.) στο «πρώτο στάδιο» ο ερευνητής σχεδιάζει τη συνέντευξη βασιζόμενος κυρίως στην επισκόπηση της βιβλιογραφίας. Βάσει της βιβλιογραφίας, δηλαδή, ο ερευνητής σχηματίζει τις πρώτες κατηγορίες τις οποίες θα διερευνήσει στη συνέντευξη. Στο δεύτερο στάδιο ο ερευνητής συνεχίζει τον σχεδιασμό της συνέντευξης μέσω τώρα της εκτίμησης των δικών του εμπειριών σχετικά με το θέμα, καθώς και μέσω του βαθμού που αυτός κρίνει ότι αποστασιοποιείται. Δηλαδή ο ερευνητής παραδέχεται τώρα τις δικές του ιδέες γύρω από το προς διερεύνηση θέμα και κρίνει το πώς οι ιδέες αυτές είναι δυνατόν να επηρεάσουν τα αποτελέσματα της συνέντευξης.

Στο τρίτο στάδιο, ο ερευνητής ή η ερευνήτρια έχει ένα σχέδιο για τις ερωτήσεις τις οποίες θα απευθύνει προς τους συμμετέχοντες. Οι ερωτήσεις αυτές αφορούν βέβαια

και κάποια βιογραφικά στοιχεία. Ο ερευνητής θα ρωτήσει πράγματα που θα αναδείξουν αντιθέσεις, θα βάλουν τα πράγματα σε κατηγορίες, θα βοηθήσουν τους συμμετέχοντες να αναφερθούν σε περιστατικά με ιδιαίτερη για αυτούς σημασία, αλλά θα τους βοηθήσει κιόλας να πάνε τη συζήτηση εκεί που θέλουν οι ίδιοι, κυρίως μέσω ευρέων ερωτήσεων. Οι ερωτήσεις, σύμφωνα με τον Patton (1990) μπορεί να είναι ερωτήσεις background, ερωτήσεις γνώσεων, ερωτήσεις σχετικές με τις εμπειρίες ή τις συμπεριφορές των ερευνόμενων, ερωτήσεις σχετικές με τις γνώμες, τις απόψεις, και τις αξίες τους και τέλος, ερωτήσεις σχετικές με στάσεις, συναισθήματα, και ιδεολογήματα. Παράλληλα, όμως, ο ερευνητής προσέχει τις εντυπώσεις που ίσως δημιουργεί ο ίδιος κατά τη διάρκεια της συνέντευξης. Έχει

Εικόνα 1. Απόσπασμα από την εφημερίδα *Ελευθερία*. Συνέντευξη του Οδυσσέα Ελύτη στον συγγραφέα Ρένο Αποστολίδη (15 Ιουνίου 1958).

Πρίν κλείσωμε, κύριε Έλύτη, τη συνέντευξη, κάτι πού εθίζατε στην αρχή, τό τής παλαιάς ύγιους κοινοτικής οργανώσεως του λαού μας, πού έχει χαθεί πιά, πώς νομίζετε ότι θά μπορούσε ν' αναβιώσει; «Αν κατεβάλλετο προσπάθεια», πρὸς ποιά κατεύθυνση; Σε μίαν αναβίωση αὐθεντική δέν εἶναι δυνατόν πιά νά ἐλπίζουμε – ἀλίμονο! Ἐκατὸν τριάντα καί πλέον ἔτη ἀχρησίας εἶναι ἀρκετά γιά ν' ἀτροφήσουν ἀκόμη καί οἱ πιό ζωντανοὶ θεσμοί. Ὡστόσο, ὑπάρχει τρόπος νά πλησιάσουμε, μέ σωφροσύνη καί μελέτη, στή λύση τοῦ προβλήματος, καί αὐτό σαφὸς πρὸς τήν πλευρά τῆς αὐτοδιοικήσεως, μέ τήν πιό αὐστηρή τῆς ἔννοια. Δέν εἶμαι ἀρμόδιος βέβαια νά σᾶς προτείνω σχέδια. Θά ἤθελα μόνο νά κάνω δύο παρατηρήσεις: ἡ μία εἶναι ὅτι κάθε ἀπόπειρα πρὸς τήν κατεύθυνση αὐτή θά πρέπει νά βασιστεῖ στή φυσική καί ἱστορική διαίρεση τῆς χώρας σέ μεγάλα διαμερίσματα, πού εἶναι μιά πραγματικότητα δοσμένη, καί ὄχι στή θεωρητική τῆς γεωοικονομίας, ὅπως ἄκουσα νά ὑποστηρίζεται ἀπό πολλούς. Θά εἶναι μεγάλο σφάλμα νά παραγνωριστοῦν οἱ ψυχολογικοὶ παράγοντες, ἀπό τοὺς ὁποίους πολλές φορές ἐξαρτᾶται τό μεγαλύτερο μέρος τῆς ἐπιτυχίας (...).

επίσης υπόψη του θέματα τα οποία είναι καλύτερα να μην αγγιχτούν. Έχει τέλος υπόψη του ότι μέσω λεκτικών αλλά και μη λεκτικών μηνυμάτων είναι δυνατόν να προκαλέσει στρεβλώσεις και ότι πάντα ελλοχεύει ο κίνδυνος για μικρές ή μεγαλύτερες παρανοήσεις.

Το τέταρτο μέρος του κύκλου της μακράς συνέντευξης, το οποίο είναι και πιο απαιτητικό, αποτελεί ουσιαστικά την ανάλυση των δεδομένων. Σε αυτό το στάδιο ο ερευνητής βλέπει και ο ίδιος τις ιδέες τις οποίες χρησιμοποίησε ο ερευνώμενος. Ο ερευνητής έχει υπόψη του (α) αυτά που έχει βρει προηγουμένως στη βιβλιογραφία, (β) τις δικές του προϋπάρχουσες απόψεις και ιδέες, καθώς και (γ) αυτά που διαμείφθηκαν κατά τη διάρκεια της συνέντευξης.

Οι σχέσεις εξουσίας

Η συνέντευξη είναι διάλογος και σύμφωνα με τον Kvale (2006). Στη σύγχρονη ρητορική το κάλεσμα σε «διάλογο» σημαίνει ότι κάποια αδύναμη πλευρά θα πρέπει να «προσέλθει στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων» κυρίως για να δει την πραγματικότητα ή για να τεθούν οι όροι με τους οποίους θα γίνουν αποδεκτές οι απόψεις και η πολιτική της κυρίαρχης πλευράς. Ο συνεντεύκτης ορίζει το πλαίσιο, τους κανόνες και τη ροή του λόγου. Ο συνεντεύκτης είναι συνήθως -φορέας εξουσίας είτε επειδή ελέγχει το μέσο είτε επειδή υπερτερεί σε σχέση με τους συνεντευξιαζόμενους (π.χ. έχει ανώτερο μορφωτικό, οικονομικό, και κοινωνικό επίπεδο). Ο συνεντεύκτης ρωτάει και ο συνεντευξιαζόμενος απαντάει. Το μοτίβο αυτό ορίζει από μόνο του μια σχέση εξουσίας. Υπάρχουν φυσικά ερωτήσεις από τη μεριά του συνεντευξιαζόμενου, αλλά είναι κυρίως ερωτήσεις ρητορικές που γίνονται για να ξεφύγει από μια δύσκολη θέση.

Μέσα στις σχέσεις εξουσίας που διαμορφώνονται στη συνέντευξη, ο ερωτών μπορεί πολλές φορές να απαντήσει ειλικρινά στις ερωτήσεις που κάνει ο συνεντευξιαζόμενος με σκοπό, όμως, να κάνει τον δεύτερο να «ανοιχτεί». Έτσι ο συνεντευξιαστής εργαλειοποιεί την επικοινωνία. Η συνέντευξη αυτή μπορεί επιφανειακά να μοιάζει με καλή επικοινωνία ή καλό διάλογο, στην ουσία, όμως, πρόκειται απλώς για ένα εργαλείο, ένα μέσο, μια μέθοδο με την οποία ο συνεντευκτηστής αναμένει να αποσπάσει πληροφορίες, να κερδίσει περιγραφές, εικόνες και ιστορίες. Τα πρακτικά της συνέντευξης χρησιμοποιούνται αργότερα στη διαφήμιση, στο εμπόριο, στο ερευνητικό πρόγραμμα, στη διδακτορική διατριβή κλπ. Ο συνεντευξιαστής χειραγωγεί επειδή πολλές φορές χρησιμοποιεί της επικοινωνιακές του δεξιότητες για να κάνει τον συμμετέχοντα να χαλαρώσει και να ανοιχτεί. Πολλές φορές πάλι η συνέντευξη μπορεί να έχει κρυφούς σκοπούς. Άλλα δηλαδή να δηλώνονται ως σκοποί της συνέντευξης και άλλα να ζητούνται πραγματικά. Τέλος, ο συνεντευξιαστής μονοπωλεί την καταγραφή της επικοινωνίας και έχει την ευθύνη και την ευχέρεια να ελέγχει το τι τελικά καταγράφεται ως αποτέλεσμα της συνέντευξης. Υπάρχει, βέβαια, περίπτωση ο συνεντευξιαστής να λάβει τα πρακτικά για να κάνει αλλαγές και να διορθώσει κάποιες παρανοήσεις. Από την άλλη μεριά και ο συνεντευξιαζόμενος μπορεί να ασκήσει έλεγχο και εξουσία με το να προστατεύει την ιδιωτική του σφαίρα. Ο συνεντευξιαζόμενος μπορεί να

αρνείται να εμπλακεί σε συνεντεύξεις ή να αρνηθεί να απαντήσει σε ερωτήσεις που δεν του αρέσουν, να «αντισταθεί» απαντώντας άλλα από αυτά που ρωτάει ο ερευνητής ή ακόμα και να αποχωρήσει από τη διαδικασία της συνέντευξης αν δεν είναι ικανοποιημένος.

Όπως ακριβώς συμβαίνει σε πολλούς διαλόγους, η συνέντευξη δεν είναι αθώα όσον αφορά τις σχέσεις δύναμης και εξουσίας που αναπτύσσονται σ' αυτή. Στην περίπτωση των ερευνητικών συνεντεύξεων που περιγράφει η Στυλιανούδη (2002) η σχέση μεταξύ συνεντευξιαστή και συνεντευξιαζόμενου είναι ισότιμη και θεραπευτική και οι όποιες «διελκυστίνδες δυνάμεων» λύνονται κατά την ίδια στα αρχικά στάδια της συνέντευξης:

Η συνδιαλλαγή, επομένως, μεταξύ των δύο [του συνεντευξιαστή και του συνεντευξιαζόμενου] θα φέρει στο προσκήνιο πολλά παιχνίδια και διελκυστίνδες δυνάμεων, τις οποίες ο ερευνητής καλείται όχι μόνον να αναγνωρίσει, αλλά και να μπορεί να ελέγξει. Στο πλαίσιο αυτής της διαδικασίας εμφανίζεται και η θεραπευτική διάσταση, η οποία ενυπάρχει ερήμην των δύο δραστών, καθώς είναι εγγενής στη διαδικασία της αφήγησης ως κεντρικού πυρήνα της συνέντευξης. Αυτό που διαφοροποιεί, όμως, την εργασία της ψυχανάλυσης από την εργασία του κοινωνικού επιστήμονα είναι ότι η ψυχανάλυση χρησιμοποιεί την αφήγηση ως ένα εργαλείο για να φωτίσει τις διεργασίες της ψυχής, ενώ η συνέντευξη αποσκοπεί στο να παρακολουθήσει την πορεία του αφηγητή ως κοινωνικού υποκειμένου (Στυλιανούδη, 2002: 86).

Στο πεδίο της εκπαιδευτικής έρευνας όμως ο «κοινωνικός επιστήμονας» της Στυλιανούδη συναντάει ανθρώπους που κατέχουν θέσεις ευθύνης και μάλιστα σε πλαίσια έντονα πολιτικά και συγκρουσιακά, οι οποίοι θέλουν να παρουσιάσουν τον εαυτό τους και όχι να «συναντηθούν» με τους ερευνητές. Στην ουσία σχεδόν κάθε συνέντευξη στον χώρο της εκπαίδευσης, σε αντίθεση με το πεδίο της ανθρωπολογίας και της κοινωνιολογίας, διεξάγεται σε έντονο ιδεολογικό πλαίσιο.

Ο καθηγητής του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης Geoffrey Walford (1995) έχει προτείνει σχετικά με τις συνεντεύξεις παίρνονται από ανθρώπους με θέσεις ευθύνης αυτά που πολλοί ποιοτικοί ερευνητές γνωρίζουν διαισθητικά, όπως είναι: (α) η χρησιμότητα των προσωπικών «γνωριμιών» και προσβάσεων στους ανθρώπους με τα υψηλά αξιώματα, (β) το γεγονός ότι οι άνθρωποι σε θέσεις ευθύνης δεν μιλούν σε αυτούς που θεωρούν «απειλή», (γ) η σημασία της καλής προετοιμασίας εκ μέρους του ερευνητή, (δ) το γεγονός ότι οι άνθρωποι σε θέσεις εξουσίας έχουν έτσι κι αλλιώς την ανάγκη να επικοινωνήσουν τις θέσεις τους και να παρουσιάσουν το έργο τους. Το γεγονός αυτό είναι κατά τον Walford (1995) μια πηγή αυτολογοκρισίας εκ μέρους των συνεντευξιαζόμενων διότι οι επικοινωνία δεν είναι ειλικρινής. Κατά τη γνώμη μας, κάθε άνθρωπος σε μια διαπροσωπική επικοινωνία παρουσιάζει τον εαυτό του όπως επιθυμεί να φαίνεται στους άλλους. Αυτολογοκρισία ασκεί όμως και

ο ίδιος ο συνεντευξιαστής στον εαυτό του, σύμφωνα με τον Walford (ό. π.), γιατί θέλει να διατηρήσει τις γέφυρες με τους ανθρώπους σε θέσεις ευθύνης.

Το γλωσσικό πλαίσιο

Στην συνέντευξη που έδωσε ο Οδυσσέας Ελύτης στον φιλόλογο, συγγραφέα και κριτικό Ρένο Αποστολίδη και αναφέρουμε πιο πάνω στη σελίδα 2, ο συνεντευκτής απευθύνεται στον συνεντευξιαζόμενο χρησιμοποιώντας το φιλολογικό ψευδώνυμο του ποιητή: «κύριε Ελύτη». Το πλαίσιο της συζήτησης ήταν φιλολογικό και η

Εικόνα 2. Στις 4 Σεπτεμβρίου 1957 η δεκαπεντάχρονη Dorothy Counts, μια από τις πρώτες έγχρωμες μαθήτριες στο γυμνάσιο Harry Harding στο Charlotte της North Carolina, χλευάζεται από λευκούς συμμαθητές κατά την πρώτη ημέρα της στο σχολείο. Πλάι της περπατάει ο Edwin Tompkins οικογενειακός φίλος και καθηγητής στο «μαύρο» Johnson Smith University. Η μαθήτρια δεν άντεξε για πολύ στο γυμνάσιο αυτό.

γλώσσα που χρησιμοποιείται είναι φυσικά η καθαρεύουσα, η οποία τότε διδασκόταν σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης. Στη συνέντευξη αυτή ο Ελύτης αναφέρεται και στην πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα. Ήταν εποχή της επανάστασης στην Κούβα, των τραγουδιών του Elvis Presley και των πρώτων δορυφόρων στο διάστημα. Εντύπωση προκαλεί η ανάγνωση αυτής της

συνέντευξης ως προς το ύφος της. Τότε ο ποιητής δεν ήταν ο «Οδυσσέας Ελύτης» αλλά ο «κύριος Ελύτης». Κανείς δεν ξέρει πώς ο «κύριος Ελύτης» συνομίλησε με τον Ρένο Αποστολίδη πριν και μετά τη συνέντευξη. Φράσεις όπως «πάρε λίγο κέικ με τον καφέ» ή «Θα ανάψω το πορτατίφ πλάι μου» φυσικά παραλείπονται και δεν απομαγνητοφωνούνται. Αυτά όμως που ειπώθηκαν πριν και μετά τη συνέντευξη με τον κύριο Ελύτη ή μάλλον τον Οδυσσέα Ελύτη ίσως να ήταν και τα πιο σημαντικά. Τι άραγε συζήτησαν ο Αποστολίδης και ο Ελύτης σε εκείνη τη συνάντηση; Ποια θα μπορούσαν να είναι τα πρόσωπα και τα θέματα της εποχής που τους απασχολούσαν; Μήπως τα μεικτά σχολεία στην Αμερική που μόλις είχαν αρχίσει να δέχονται μαύρους μαθητές (βλ. **Εικόνα 49**); Μήπως πέρα από την ποίηση μίλησαν και για τεχνολογία της εποχής και τον τότε δορυφόρο των Σοβιετικών στο διάστημα; Πόσο πιθανό είναι να ακούστηκε «εκτός πλαισίου» ή «εκτός πρακτικών» (Radford, 2013) κάποια μη-πολιτικός ορθή σκέψη για κάποιο από τα τότε πρόσωπα της κυβερνήσεως;

Εικόνα 3. Ο Καναδός κοινωνιολόγος Erving Goffman είχε τεράστια επίδραση στην μικροκοινωνιολογική θεωρία μέσω της συμβολής του στη συμβολική διαντίδραση. Στο βιβλίο του *The Presentation of Self in Everyday Life* (1959) χρησιμοποίησε δραματουργικούς όρους για να αναλύσει την παρουσίαση του εαυτού στην καθημερινή ζωή.

Την περίοδο που ηχογραφούταν η συνέντευξη του Ελύτη ο Roger Shuy, ένας καθηγητής γλωσσολογίας στο Πανεπιστήμιο Georgetown των Η.Π.Α. αναζητούσε απομεινάρια από την αυθεντική διάλεκτο yankee στις Η.Π.Α. “Yankee” είναι η διάλεκτος των πρώην «Βορείων» του Αμερικανικού Εμφυλίου. Σκοπός του Shuy ήταν να συνεισφέρει στη κατασκευή ενός Χάρτη Διαλέκτων (Linguistic Atlas) για τις Η.Π.Α. Ο Shuy παρατηρούσε ότι όταν η συνέντευξη διακοπτόταν για κάποιο λόγο η yankee που χρησιμοποιούσαν οι συνομιλητές του ήταν γνήσια, ενώ όταν μιλούσαν με τον συνεντευκτή δεν ήταν. Όπως ακριβώς κινηματογράφησε και η σκηνοθέτης Καλλιόπη Λεγάκη (2005) στο ντοκιμαντέρ «Ένας κόσμος υπόγειος», την ίδια τεχνική χρησιμοποιούσε και ο Ηλίας Πετρόπουλος (1993) κατά τη διάρκεια της λεγόμενης «ερασιτεχνικής του έρευνας» για την καταγραφή των διαλέκτων των ανθρώπων των «υπογείων» όπως τους έλεγε (Λεγάκη, 2005). Σε ένα άλλο βιβλίο με περιεχόμενο

ανάλογο με εκείνο του Πετρόπουλου ο Humphreys (1970) γράφει πώς κατά τη διάρκεια της έρευνας «ένας άνεργος Νέγρος» και «περιθωριακός τύπος» τού πρότεινε να του κάνει για λίγο παρέα μετά τη συνέντευξη, ώστε να μιλήσουν και για άλλα πράγματα και όχι μόνο για τις ανάγκες του συνεντευκτή.

Στα παραπάνω παραδείγματα βλέπουμε ότι το πλαίσιο της ομιλίας είναι δυνατόν να αλλάζει ανάλογα με το αν αυτά που λέγονται είναι «εκτός συνέντευξης» ή «εκτός συνέντευξης»: ανάλογα δηλαδή με το αν η συνέντευξη θεωρείται από τον συνεντευκτή ή τον συνεντευξιαζόμενο λήξασα ή όχι. Η συνέντευξη πραγματοποιείται συνήθως κάποια χρονικά στάδια, στα οποία μπορεί να εμπεριέχεται:

- (α) ο χαιρετισμός και τα προκαταρκτικά, με φράσεις όπως «καλώς τον», «κάθισε», «να βάλω καφέ;»
- (β) τα εισαγωγικά της συνέντευξης, με φράσεις όπως «είχαμε μείνει στο ότι ο διευθυντής του σχολείου σε είχε στιγματίσει δημοσίως, ε; Θα ήθελες να αναφέρεις περισσότερα πάνω σε αυτό;»
- (γ) τις ερωτήσεις και ανταποκρίσεις, δηλαδή την κυρίως συνέντευξη),
- (δ) «μετά τη συνέντευξη» με πιο χαλαρή συζήτηση και κουβέντες “off the record” και τέλος

(ε) το στάδιο του αποχαιρετισμού με φράσεις όπως «λοιπόν σε χαιρετώ και εύχομαι κάθε καλό» κλπ.

Σε γενικές γραμμές στο στάδιο «μετά τη συνέντευξη» έχουν καταγραφεί από τους Warren et al. (2003) πολλές πιθανές περιστάσεις, όπως (α) η αντιστροφή ρόλων (ο πρώην ερωτώμενος γίνεται τώρα αυτός που ρωτάει), (β) ή αλλαγή θέματος συζήτησης (συνήθως ο πρώην ερωτώμενος φέρνει στην επιφάνεια τα δικά του θέματα, καθώς και (γ) η συνέχιση της κουβέντας στο ίδιο θέμα αλλά πλέον “off the record”. Αυτή η χαλαρή κουβέντα μπορεί να είναι πολύ πλούσια από άποψη της κατανόησης του κόσμου του Άλλου.

Ο Erving Goffman στο τελευταίο χρονολογικά βιβλίο του *Forms of Speech* (Goffman, 1981), δημοσιεύσει πέντε δοκίμια για τη χρήση της γλώσσας στην καθημερινή συμβολική διαντίδραση. Κάθε δοκίμιο αναφέρεται σε μια ιδιαίτερη επικοινωνιακή περίσταση. Ο Goffman (1981) περιγράφει τρεις κοινές έννοιες στα πέντε δοκίμια του *Forms of Speech*, αν και στο Footing το πρώτο από αυτά δεν έχει την ίδια βαρύτητα: (α) τη *διαδικασία των τελετουργικών*, δηλαδή τις κινήσεις και τα εκφωνήματα που προϋποθέτουν ότι έχουμε κάποιους ρόλους μέσα στην επικοινωνία, (β) το *πλαίσιο της συμμετοχής*, δηλαδή τη γνώση ότι όλοι όσοι βρίσκονται σε μια αντιληπτική απόσταση από το γλωσσικό συμβάν θα έχουν κάποιο είδος συμμετοχής σε αυτό και (γ) τις *δυνατότητες ενσωμάτωσης*, δηλαδή την ικανότητα να μιλάμε για πράγματα που μπορεί να βρίσκονται σε χωροχρονική απόσταση από την παρούσα επικοινωνιακή περίσταση (Helm, 1982: 147).

Το τρίτο κατά σειρά δοκίμιο στο *Forms of Speech* (1981) είχε γραφτεί νωρίτερα από τα υπόλοιπα δύο και έχει τον τίτλο “Footing”. Στο δοκίμιο αυτό ο Goffman (ό. π.) διαπραγματεύεται την αλλαγή πεδίου μιας συζήτησης. Η αλλαγή πεδίου είναι για τον Goffman η «στοίχιση» ή αλλιώς η προβολή του εαυτού (“alignment”) σε ένα άλλο επικοινωνιακό πλαίσιο. Στην διαδικασία αλλαγής πεδίου ο Goffman περιλαμβάνει ανάμεσα στα άλλα τον τόνο και την ένταση της φωνής, καθώς και τον ρυθμό εκφοράς του λόγου. Όπως χαρακτηριστικά γράφουν οι Warren et al, (2003):

Μετά τη συνέντευξη η καθημερινή ομιλία επανέρχεται με τη χαλαρή, ζωντανή και ωμή ισοπέδωση των πάντων. Οι συμμετέχοντες αισθάνονται «ελεύθεροι» να κάνουν μη πολιτικώς ορθές παρατηρήσεις για τη φυλή, το φύλο και την κοινωνική τάξη· να παραπονεθούν για τις διαφημίσεις, να ρωτήσουν τι είπαν οι άλλοι συμμετέχοντες ή απλώς αν χαιρετίσουν τον συνεντεύκτη και να φύγουν. Η ομιλία μετά τη ομιλία αλλάζει πεδίο [footing] και από το δομικό υπόβαθρο της διαντίδρασης και τις τεχνητές και εξαρτημένες υποκειμενικότητες της κοινωνίας της συνέντευξης βρίσκεται στον καθημερινό κόσμο της διυποκειμενικότητας και των κοινωνικών κύκλων του «ανήκειν». Αν η συνέντευξη είναι το πεδίο του Foucault [οι συγγραφείς εννοούν τις σχέσεις εξουσίας], το μετά τη συνέντευξη είναι η χώρα του Goffman (ό. π.: 109).

Στο πλαίσιο της «αλλαγής πεδίου» σημαντικά είναι όχι μόνο τα λεγόμενα μιας συνέντευξης (τα περιεχόμενα), αλλά και ο τρόπος με τον οποίο ο συνεντευξιαζόμενος εκφέρει τον λόγο (Kulick, 2005). Στο πλαίσιο αυτό είναι χρήσιμο να παραθέσουμε απόσπασμα από το σύστημα που αναπτύχθηκε από τον Gail Jefferson (1984) για την καταγραφή αυτών που συνήθως μένουν απέξω κατά στην καταγραφή μιας συνέντευξης.

Εικόνα 4. Ο όρος “footing” θυμίζει αλλαγή στη στάση του σώματος.

Πίνακας 2. Σύμβολα για την καταγραφή της συνέντευξης κατά το σύστημα της Gail Jefferson (1984).

Σύμβολο	Ονομασία	Χρήση
[κείμενο]	Αγκύλες	Αρχή και τέλος αλληλεπικαλυπτόμενου λόγου
=	Ίσον	Διακοπή και επανεκκίνηση ενός εκφωνήματος
(# αριθμός δευτερολέπτων)	Παύση	Ο αριθμός στην παρένθεση δείχνει τον αριθμό των δευτερολέπτων της παύσης της ομιλίας
(.)	Μικροπαύση	Μικρή παύση διάρκειας μικρότερης από 0,2 δευτερόλεπτα
. ή ↓	Τελεία ή Κάτω Βέλος	Το τονικό ύψος της φωνής χαμηλώνει
; ή ↑	Ερωτηματικό ή Πάνω Βέλος	Το τονικό ύψος ανεβαίνει
,	Κόμμα	Αλλαγή στον επιτονισμό της φωνής (ανέβασμα ή κατέβασμα)
-	Ενωτικό	Σταμάτημα η διακοπή ενός εκφωνήματος
>κείμενο<	Μεγαλύτερο από / μικρότερο από	Το κείμενο μέσα στα σύμβολα εκφωνήθηκε πιο γρήγορα από τα άλλα
<κείμενο>	Μικρότερο από / μεγαλύτερο από	Το κείμενο μέσα στα σύμβολα εκφωνήθηκε πιο αργά από τα άλλα
°	Βαθμοί	Ψιθυριστά, χαμηλόφωνα
ΚΕΙΜΕΝΟ	Κεφαλαία	Φωναχτά ή με δυνατή φωνή
<u>Κείμενο</u>	Υπογράμμιση	Ο ομιλητής δίνει έμφαση στο λόγο.
:::	Διπλές τελείες	Επιμήκυνση του εκφωνήματος
(κείμενο)	Παρένθεση	Κάτι που δεν ακούστηκε καθαρά ώστε να καταγραφεί
((κείμενο))	Διπλή παρένθεση	Καμία γλωσσική δραστηριότητα

Η συνέντευξη στην πράξη

Στην αρχή του παρόντος κεφαλαίου (σελ. **Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.**) αναφέραμε ένα απόσπασμα από το πώς περιέγραψε μια διδακτορική φοιτήτρια την εμπειρία της από την εμπλοκή της στη διαδικασία της συνέντευξης. Το απόσπασμα αυτό βρίσκεται σε ένα άρθρο των (Roulston, deMarrais, & Lewis, 2003) στο εμβληματικό περιοδικό των ποιοτικών ερευνητικών μεθοδολογιών *Qualitative Inquiry* και έχει τίτλο “Learning to interview in the social sciences”. Οι συγγραφείς του άρθρου παραθέτουν ημερολογιακές καταγραφές των φοιτητών και των φοιτητριών που ασκούσαν στη διαδικασία της συνέντευξης. Το

πρώτο πράγμα που σχολιάζουν δύο φοιτήτριες ήταν η απρόσμενη συμπεριφορά εκ μέρους των συμμετεχόντων: Γράφει η Leah:

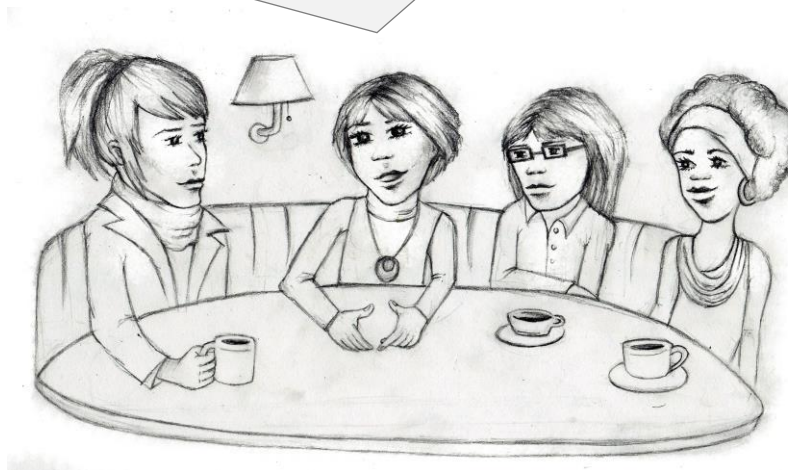
Μου κάνει εξαιρετική εντύπωση το πόσο τα χάνω εάν γίνει κάποια διακοπή κατά τη «διαδικασία», δηλαδή κατά τη συνέντευξη. Με εκπλήσσει το γεγονός ότι οι υποτιθέμενες ικανότητες που νόμιζα ότι είχα ως συνεντεύκτρια δεν ήταν τελικά ικανές να με στηρίξουν. Με εκπλήσσει το γεγονός ότι ενώ μπορώ να προετοιμάσω καλά μια συνέντευξη και ενώ έχω πραγματικά κάθε καλή διάθεση να μη κάνω λάθη τακτικής, τελικά κάνω λάθη τακτικής. Είναι εκπληκτικό το πόσο εξάσκηση χρειάζομαι τελικά ως συνεντεύκτρια πριν αρχίσω τη συλλογή στοιχείων μέσα από τη διαδικασία της συνέντευξης (Leah, υποψήφια διδάκτωρ στο Roulston, deMarrais, & Lewis, 2003: 649).

ΑΠΡΟΣΜΕΝΕΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ

Στο δωμάτιο υπήρχαν τρία παιδιά. Το αγόρι ήταν ξαπλωμένο και έβλεπε κινούμενα σχέδια. Το κορίτσι ήταν στο πάρκο της και έπαιζε αλλά μόλις μπήκα στο σπίτι ο Τζιμ -ο σύζυγος αυτής από την οποία θα έπαιρνα συνέντευξη- το πήρε αγκαλιά και το απασχολούσε με ένα παιχνίδι. Το μωρό κοιμόταν στην κούνια του. Η σύζυγος ήρθε τελικά γύρω στις εννέα παρά είκοσι. Αρχίσαμε να μιλάμε για το ζήτημα του ύπνου στους εφήβους. Όμως δεν υπήρχε και πολύς χώρος σ' αυτό το σπίτι ούτε κάποιο ήσυχο δωμάτιο για να πάμε. Έτσι πρότεινα να πάμε στο δικό μου σπίτι για να συνεχίσουμε τη συνέντευξη. Εκείνη δεν το δέχθηκε αυτό αλλά με διαβεβαίωσε ότι δεν υπάρχει κανένα πρόβλημα για τη συνέντευξή της από τη παρουσία των παιδιών. «Η συνέντευξη θα τελειώσει πριν καλά-καλά το καταλάβεις», μου είπε. Αυτό ακριβώς φοβόμουν. Η καθυστερημένη προσέλευση της γυναίκας από την οποία έπρεπε να πάρω συνέντευξη, σε συνδυασμό με την εικόνα ενός δωματίου γεμάτο από ανθρώπους και με την τηλεόραση να παίζει κινούμενα σχέδια ήταν κάποια στοιχεία τα οποία με γέμισαν νευρικότητα. Ξαφνικά ένιωσα χαμένη και αποδιοργανωμένη. Ήθελα να φύγω από εκεί και να αναζητήσω κάποιον άλλον άνθρωπο για συνέντευξη. Σκέφτηκα, όμως, ότι κάτι τέτοιο θα ήταν πολύ αγενές, όταν μάλιστα η γυναίκα αυτή είχε βρει τον χρόνο να δώσει συνέντευξη και επιπλέον αφού η ίδια θεωρούσε ότι το περιβάλλον στο οποίο έδινε συνέντευξη δεν αποτελούσε πρόβλημα. Τη ρώτησα αν θα ήταν σωστό

να συζητήσουμε κάποια ζητήματα που έχουν να κάνουν με το σεξ μπροστά στα παιδιά της. Μου είπε ότι δεν υπήρχε κανένα πρόβλημα (Diana, Υποψήφια Διδάκτωρ από στο Roulston, deMarrais, & Lewis, 2003: 649.)

Το πρωινό που είχαμε προγραμματίσει τη συνέντευξη εμφανίστηκε μισή ώρα αργότερα στο ραντεβού μας. Είχε κι άλλη συνάντηση προηγουμένως κι έτσι έμεινε για εμάς μόνο μία ώρα. Κατά τη διάρκεια της συνέντευξης έτρωγε κουλούρι. Δεν με πείραζε. Αντίθετα, εκτίμησα πολύ το γεγονός ότι μου αφιέρωσε τον λίγο χρόνο που είχε ανάμεσα στα μαθήματά της (Leah, Υποψήφια Διδάκτωρ στο Roulston, deMarrais, & Lewis, 2003: 649).

Σκίτσο 1. Η Leah εξηγεί στις συμφοιτήτριές της τις δυσκολίες της συνέντευξης. Διάλογος από το Roulston, deMarrais και Lewis (2003: 649).

ΔΙΝΟΝΤΑΣ ΧΡΟΝΟ ΣΤΟΝ ΣΥΝΟΜΙΛΗΤΗ

Ήμουν καλή ακροάτρια. Χαιρόμουν να ακούω την συμμετέχουσα όταν να μιλάει. Προσπαθούσα να χτίζω την κουβέντα πάνω σε όσα έλεγε σχετικά με τη ζωή της στο σχολείο. Μοιράστηκε μαζί μου πολλά πράγματα τα οποία δεν είχαν σχέση με το σχολείο κι εγώ την άκουγα χωρίς να την διακόπτω (...)

Απόλαυσα τον χρόνο που πέρασα μιλώντας [με τη συμμετέχουσα]. Ήταν μια ενδιαφέρουσα συνομιλία και υπήρξαν και κάποια πράγματα στα οποία ένιωσα ότι πήγαν ιδιαίτερα καλά. Ήμουν πολύ επικοινωνιακή. Η συνέντευξη κινήθηκε ομαλά κατά τις στιγμές που η συμμετέχουσα κι εγώ μοιραζόμαστε πράγματα ενώ εγώ δεν διέκοπτα αλλά σχολιάζα και έκανα διερευνητικές ερωτήσεις. Οι μαύρες φεμινίστριες υποστηρίζουν την ιδέα ενός διαλόγου και ενός μοιράσματος, πράγματα που αμφότερα δημιουργούν τις προϋποθέσεις για το μοίρασμα ουσιαστικών εμπειριών. Ήταν μια άνετη συζήτηση ένα συνεχές πήγαινε-έλα μεταξύ μας (Heather, ό. π.: 651).

Ο ΧΕΙΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑΣ

Έπρεπε να είχα πληροφορήσει τον συμμετέχοντα ότι θα κρατούσα σημειώσεις κατά τη διάρκεια της συνέντευξης. Όταν με είδε να γράφω αυτά που λέγονταν (για μελλοντική διερεύνηση) σταμάτησε να μιλάει κι έτσι υποχρεώθηκα να του εξηγήσω τι έγγραφα (...) (Jolene, στο Roulston, deMarrais, & Lewis, 2003: 650)

Ο υποκειμενισμός μου ήταν εμφανής κατά τη διάρκεια της συνέντευξης σε μία τουλάχιστον περίπτωση (...) Πρέπει να το ομολογήσω: υπήρξε μια περίπτωση, κατά την οποία προσπάθησα να κάνω την ερωτώμενη να δώσει την απάντηση που ήθελα. Ήταν η περίπτωση κατά την οποία της ζήτησα να μου περιγράψει το μάθημά της με δυο-τρεις λέξεις. Ανέμενα ότι θα έλεγε «διδασκαλία στρατηγικών επιβίωσης», όπως ακριβώς είχε πει σε προηγούμενη συνέντευξη ο σύζυγός της (επίσης διδάσκων στο ίδιο πρόγραμμα). Ήθελα πολύ να πάρω αυτή την απάντηση γιατί οι στρατηγικές επιβίωσης ήταν ένα από τα θέματά μου. Δυστυχώς (ή μήπως ευτυχώς;) η συμμετέχουσα δεν έπιασε το νήμα της κουβέντας (Jolene, ό. π.: 650).

Στην αρχή της συνέντευξης, προσπάθησα επίτηδες να μειώσω την επιρροή πιθανών δικών μου απόψεων και να ρωτάω τη συμμετέχουσα απλές ερωτήσεις «κλειστού» τύπου. Ήλπιζα ότι οι

ερωτήσεις αυτού του τύπου θα τη χαλάρωναν και θα τη βοηθούσαν να προετοιμαστεί για να μιλήσει περισσότερο κατά τη συνέχεια της συνέντευξης. Κι όμως, οι απόψεις μου τελικά επηρέασαν τη συνέντευξη. Σε κάποιο σημείο μου είπε ότι στην αρχή της καριέρας της δίδασκε σε δύο διαφορετικά σχολεία. Εγώ δεν διερεύνησα περαιτέρω αυτή τη κατεύθυνση. Αντί γι' αυτό προχώρησα όπως είχα προγραμματίσει κι έκανα την πρώτη ερώτηση που είχα σχεδιάσει να κάνω. Έπρεπε να την είχα ρωτήσει σχετικά με τα δύο σχολεία που ανέφερε πριν ρωτήσω για το πώς αποφάσισε να γίνει καθηγήτρια κοινωνιολογίας (Leah, ό. π.: 650).

ΔΥΣΚΟΛΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

Δεν το χειρίστηκα καλά. Είχα νευρικήτητα που έπρεπε να ξεπεράσω. Επίσης, δεν νομίζω ότι η συμμετέχουσα ήθελε να αγγίξει το θέμα αυτό ειδικά μαζί μου. Όταν της έκανα αυτή την ερώτηση με κοίταζε παράξενα. Δεν την προετοίμασα καλά για τις ερωτήσεις μου. Η ερώτηση που της έκανα ήρθε πολύ ξαφνικά. Θα πρέπει να σκεφτώ πώς να προετοιμάσω τις συμμετέχουσες αν θέλω να κάνω έγχρωμες γυναίκες να μιλήσουν και να μοιραστούν τις εμπειρίες τους με μια λευκή γυναίκα. Νομίζω ότι η ερώτηση αυτή θα ήταν πιο σωστό να γίνει σε μια δεύτερη συνέντευξη, όταν θα έχουμε χτίσει περισσότερη εμπιστοσύνη μεταξύ μας. Αποφάσισα να κάνω περισσότερες από μια συνεντεύξεις με την κάθε συμμετέχουσα (Heather, ό. π.: 656).

ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΖΟΝΤΑΣ

Λοιπόν, ε, ναι. Πες μου περισσότερα για τις διδακτικές σου εμπειρίες στην τάξη· για τη διδασκαλία σου στην τάξη.

Καλά, εντάξει. Εμμ πες μου τι πιστεύεις για τη μάθηση.

Ναι, σε σχέση με τη φύση της μάθησης. Και πώς χρησιμοποιείς τις απόψεις σου για τη φύση της μάθησης. Πώς χρησιμοποιείς τις θέσεις σου αυτές κατά τη διδασκαλία σου μέσα στην τάξη;

Εμμ, δηλαδή, ψάχνεις, θέλεις, να σου μιλήσω σχετικά με το τι έκανα στην τάξη ή της εμπειρίες μου με τα παιδιά μέσα στην τάξη ή τι θα ήθελες να...

Χμμ, σε σχέση με τη φύση της μάθησης;

Μάλιστα. Χμμ. Σε σχέση με... τις θεωρίες μάθησης, αν και πρέπει να παραδεχθώ ότι χρειάζομαι ένα σεμινάριο για να φρεσκάρω τις γνώσεις μου σε σχέση με τις μαθησιακές θεωρίες. Εμμ, το, το βλέπω, νομίζω ότι το ανθρώπινο μυαλό είναι ικανό να κατακτήσει διαφορετικά επίπεδα σκέψης και αυτές οι δομές αναπτύσσονται στον χρόνο, κατά τη διάρκεια της παιδικής ηλικίας. Και πάνε από το αισθησιοκινητικό στάδιο στο στάδιο των συγκεκριμένων λογικών πράξεων και κατόπιν στο στάδιο των αφηρημένων λογικών πράξεων.

Σκίτσο 2. Η Leah, αριστερά, σε διαδικασία συνέντευξης με μία συμμετέχουσα (Διάλογος από Roulston, deMarrais, & Lewis, 2003: 654).

ΓΙΑ ΤΗ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ

Η όλη διαδικασία της καταγραφής είναι μοναχική και κουραστική. Αλλά τη βλέπω ως ένα ενδιαφέρον βήμα. Οι αρχάριοι συνεντευξιαστές ειδικότερα πρέπει να έχουν κατά νου τη φύση της δουλειάς στην οποία εμπλέκονται και να έχουν ανάλογη εμπειρία από πρώτο χέρι. (...) Είναι κοπιαστική δουλειά, αλλά πρέπει να είναι κοπιαστική για να είναι παράλληλα και προκλητική για πολλούς ερευνητές (...) (Leah, ό.π.: 657)

Η διαδικασία της καταγραφής είναι έτσι κι αλλιώς έντονη και δύσκολη. Μην έχοντας τα Αγγλικά μητρική μου Γλώσσα κολλούσα συνεχώς κατά

τη διαδικασία της καταγραφής. Ο τρόπος που χρησιμοποίησα ήταν να γράφω, να πηγαίνω λίγο πίσω, να γράφω πάλι κι αν πάλι δεν καταλάβαινα τι λέγεται να προσπαθώ να εικάσω και παράλληλα να σημειώνω και ένα ερωτηματικό (?). Αυτή η εμπειρία με κάνει να σκέφτομαι τις δυσκολίες και τα προβλήματα που θα έχω όταν θα κάνω τις επόμενες συνεντεύξεις μου, όταν θα έχω δηλαδή να πάρω συνέντευξη από ανθρώπους που έχουν την Αγγλική ως μητρική γλώσσα. Είναι πολύ δύσκολο για εμένα να καταλάβω τι λέγεται, ειδικά όταν οι συμμετέχοντες μιλούν γρήγορα και χαμηλόφωνα (Leah, ό. π.: 657).

Η ΕΚΦΡΑΣΗ ΤΩΝ ΕΡΩΤΗΣΕΩΝ

Απογοητεύτηκα από το πώς έκανα τις ερωτήσεις, από την αποτυχία μου να ακούσω πιο πολλές ιστορίες, καθώς και από το πώς άφησα τη συνέντευξη να γίνει ένας πλαδαρός χυλός. Στο τέλος έκανα απεγνωσμένες προσπάθειες να αποσπάσω πράγματα και η συνέντευξη δεν έμεινε επικεντρωμένη στις σχολικές εμπειρίες. Τώρα που το σκέφτομαι ξανά συνειδητοποιώ επίσης ότι άφησα έξω το γεγονός ότι ήταν γυναίκα. Δεν έκανα ερωτήσεις σχετικά με το γεγονός ότι η συμμετέχουσα ήταν μαύρη και ήταν γυναίκα (Heather, ό. π.: 653).

Σκίτσο 3. Διάλογος από Roulston, deMarrais και Lewis (2003: 653-654).

Η ΔΙΑΤΥΠΩΣΗ ΤΩΝ ΕΡΩΤΗΣΕΩΝ ΠΑΡΑΓΕΙ ΤΥΠΟΥΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΝ

Αλλά όταν της ζήτησα να μου πει για τις διδακτικές της εμπειρίες στην τάξη βρήκε την ερώτησή μου ασαφή και

μου ζήτησε να την θέσω λίγο πιο ξεκάθαρα. Εγώ δεν περίμενα ότι μια τόσο εύκολη ερώτηση θα χρειαζόταν να επεξηγηθεί. Τη στιγμή εκείνη δεν μπόρεσα να επαναδιατυπώσω την ερώτηση. Αντί για αυτό, κοίταξα σύντομα τις ερωτήσεις στον πλαίσιο που είχα και ξεφούρνισα μια ερώτηση, η οποία δεν έγινε αντιληπτή: «Πες μου τι πιστεύει για τη μάθηση». Νομίζω ότι ταλαιπώρησα την ερωτώμενη με αυτή μου την ερώτηση. Προς στιγμήν τα έχασε και προσπάθησε να βρει κάτι να απαντήσει σχετικό με αυτό που τη ρωτούσε μια συναδέλφος της. Εγώ επειδή κατάλαβα ότι βρισκόταν σε μάλλον δύσκολη θέση, παρενέβην και της έκανα μια άλλη, εύκολη ερώτηση (Leah, ό. π.: 654).

Επειδή έχω επισκεφθεί το τμήμα της συμμετέχουσας και ήμουν κι εγώ διδάσκουσα στο ESL έπρεπε να είμαι πολύ προσεκτική και να μην αρχίσω να συμφωνώ, να διαφωνώ, να μοιράζομαι εμπειρίες, η να λέω τη γνώμη μου. Έπρεπε να θυμάμαι ότι η κουβέντα μας ήταν «συνέντευξη» και ΟΧΙ «συζήτηση». Μόλις η συνέντευξη τελείωσε, μπορούσαμε και οι δυο μας να μιλήσουμε ξανά ελεύθερα και συναδελφικά (Noelene, ό. π.: 653).

Η ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ ΝΑ ΑΚΟΥΝ ΚΑΙ ΝΑ ΔΙΝΟΥΝ ΧΡΟΝΟ

Το μεγαλύτερό μου πρόβλημα είναι αυτό της έλλειψης επικέντρωσης. Μερικές φορές η έλλειψη επικέντρωσης συμβαίνει γιατί ενδιαφέρομαι περισσότερο γι' αυτά που λέει ο συμμετέχων και ξεχνάω τελείως να επικεντρωθώ πάλι στο θέμα που διερευνώ. Αυτό μερικές φορές συμβαίνει γιατί οι συμμετέχοντες μιλάνε για κάτι που με ενδιαφέρει πολύ κι έτσι τους ενθαρρύνω να συνεχίσουν να μιλάνε γι' αυτό παρά για το προς διερεύνηση θέμα (Irene, ό. π.: 653-654).

Η φάση της «ακρόασης» στην συνέντευξη μου βγαίνει αρκετά εύκολα. Είμαι καλή στο να κρατάω το στόμα μου κλειστό και να αφήνω τον συμμετέχοντα να μιλάει. Είναι πιθανώς το εσωστρεφές μου κομμάτι. Όμως, νομίζω ότι έχω αναπτύξει και την ικανότητα να συγκεντρώνομαι σε αυτά που λένε οι συμμετέχοντες κατά τη διάρκεια της συνέντευξης. Προηγουμένως, μπορεί το στόμα μου να ήταν ήρεμο, αλλά μέσα στο μυαλό μου γινόταν μύλος. Τώρα μπορώ να επικεντρωθώ σε αυτό ακριβώς που μου λένε οι συμμετέχοντες. Αισθάνομαι περισσότερο «παρούσα» κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων (Jolene, ό. π.: 652).

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Goffman, E. (1981). *Forms of talk*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Helm, D. (1982). Talk's form: Comments on Goffman's "Forms of Talk." *Human Studies*, 5(2), 147–157. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/20008837>
- Humphreys, L. (1970). *Tearoom trade: Impersonal Sex in Public Places*. Chicago: Aldine.
- Jefferson, G. (1984). Transcription notation. In J. Atkinson & J. Heritage (Eds.), *Structures of Social Interaction*. Cambridge University Press.
- Kulick, D. (2005). The importance of what gets left out. *Discourse Studies October*, 7(4–5), 615–624. <http://doi.org/10.1177/1461445605054408>
- Kvale, S. (2006). Dominance through Interviews and dialogues. *Qualitative Inquiry*, 12(3), 480–500. <http://doi.org/10.1177/1077800406286235>
- Mac Cracken, G. (1988). *The long interview*. Newbury Park, CA: Sage.
- Patton, M. Q. (1987). *How to use qualitative methods in evaluation*. London: Sage.
- Radford, L. (2013). On semiotics and education. *Education et Didactique*, 7(1), 185–204. <http://doi.org/10.4000/educationdidactique.1668>
- Roulston, K., deMarras, K., & Lewis, J. B. (2003). Learning to interview in the social sciences. *Qualitative Inquiry*, 9(4), 643–668. <http://doi.org/10.1177/1077800403252736>
- Walford, G. (1995). Researching the powerful in education. *British Journal of Educational Studies*, 43(4), 470–472. Διαθέσιμο στο <http://www.jstor.org/stable/3121818>
- Warren, C. A. B., Barnes, T., Burgess, H., Wiebold-lippisch, L., Hackney, J., Harkness, G., Shuy, R. (2003). After the Interview. *Qualitative Sociology*, 26(1), 93–110.
- Λεγάκη, Κ. (2005). *Ηλίας Πετρόπουλος – Ένας κόσμος υπόγειος*. Διαθέσιμο στο <http://www.youtube.com/watch?v=KevocVfHT-g>
- Πετρόπουλος, Η. (1993). *Καλιαρντά*. (Νεφέλη).
- Σένε, Ρ. (1999). *Η τυραννία της οικειότητας: Ο δημόσιος και ο ιδιωτικός χώρος στον δυτικό πολιτισμό* (Νεφέλη). Αθήνα.
- Στυλιανούδη, Λ. (2002). Η θεραπευτική διάσταση της συνέντευξης. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 107, 83–94. Διαθέσιμο στο http://www.grsr.gr/preview.php?c_id=284